

ӘОЖ 316.356.2:316.662

ОТБАСЫЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ДАҒДАРЫСЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК РӨЛДЕР МЕН СТЕРЕОТИПТЕР

Сыздыкова Макпал Бархияевна

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан

Бұл мақалада қазіргі қоғамдағы гендерлік рөлдер мен стереотиптердің отбасылық құндылықтар жүйесіне әсері қарастырылады. Зерттеу барысында гендерлік рөлдердің тарихи қалыптасуы, олардың әлеуметтік және мәдени факторлармен байланысы, сондай-ақ дәстүрлі рөлдердің дағдарысқа ұшырау себептері талданады. Автор гендерлік стереотиптердің тұлғаның әлеуметтену процесіне, ерлер мен әйелдердің кәсіби және отбасылық өзін-өзі жүзеге асыруына тигізетін әсерін айқындайды. Сонымен қатар, XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басындағы әлеуметтік-мәдени өзгерістердің гендерлік стратификацияны қайта қарауға итермелегені атап өтіледі. Мақалада Т. Парсонс пен Р. Бэйлс ұсынған құрылымдық-функционалдық үлгіге, С. Бэмнің андрогиния тұжырымдамасына және гендерлік рөлдердің әлеуметтік бейімделу теорияларына сүйенген талдау жүргізіледі. Зерттеу нәтижесінде дәстүрлі гендерлік рөлдердің шектеуші сипаты мен олардың отбасылық құндылықтар дағдарысына ықпалы айқындалды.

Кілт сөздер: гендер, гендерлік рөлдер, стереотиптер, отбасылық құндылықтар, әлеуметтену, андрогиния, гендерлік стратификация.

Қазіргі қоғамда әлеуметтік, экономикалық және мәдени өзгерістердің үдеуі отбасылық институттың тұрақтылығына айтарлықтай әсер етуде. Нарықтық қатынастар, урбанизация, жаһандану және цифрлық мәдениет дәстүрлі отбасылық құндылықтардың дағдарысына алып келді. Осы үдерісте гендерлік рөлдер мен стереотиптер ерекше орын алады, өйткені отбасы — жыныстар арасындағы әлеуметтік қатынастардың басты алаңы. Гендерлік теңдік идеясын қоғам қабылдағанымен, ер мен әйелдің дәстүрлі рөлдері мен міндеттері жөніндегі түсініктер әлі де терең тамыр жайған. Нәтижесінде отбасылық қатынастарда рөлдік теңсіздік, өзара түсінбеушілік және жауапкершілік дағдарысы байқалады.

Ер адам мен әйел адамның стильдің мәдени тұжырымдамаларын зерттеу — гендерлік психологияның перспективалық бағыттарының бірі. Бұл бағыттың негізгі мақсаты – еркектік пен әйелдіктің әмбебап және мәдени ерекшеліктерін

анықтау болып табылады. Қазіргі кезеңде гендерлік стратификацияның сынғыш дәстүрлі жүйесінің өзгеруі, ерлер мен әйелдердің әлеуметтік рөлдерінің айқын бөлінуінің әлсіреуімен қатар жүріп жатқан жаһандық әлеуметтік-экономикалық және мәдени трансформациялар отбасылық қатынастар туралы түсініктерді қайта бағалауға себеп болды. Нәтижесінде көптеген зерттеушілер қазіргі қоғамда отбасылық институттың дағдарыс белгілерін атап өтуде, мұны ажырасулардың өсу динамикасын көрсететін статистикалық деректер де растайды.

Отбасылық құндылықтар дағдарысының әлеуметтік негіздері

Отбасы — қоғамның негізгі әлеуметтік институты, оның тұрақтылығы мәдени құндылықтармен, экономикалық жағдаймен және әлеуметтік саясатпен тығыз байланысты. Қазіргі уақытта ажырасулар санының өсуі, некеге тұру жасының ұзаруы және бала тәрбиесіне көзқарастың өзгеруі — отбасылық құндылықтар дағдарысының айқын белгілері.

Бұл құбылыс гендерлік қатынастармен тығыз байланыста. Әйелдердің еңбек нарығындағы белсенділігі артқан сайын, отбасындағы дәстүрлі еңбек бөлінісі қайта қаралды. Алайда қоғамның кей бөлігі әлі де әйелді «үйдің ұйытқысы», ал ер адамды «негізгі асыраушы» ретінде көреді. Осындай түсініктер қазіргі заманғы отбасының жаңа формаларына бейімделуге кедергі келтіреді.

Қазіргі қоғам жыныстар арасындағы қатынастар саласындағы құндылық-адамгершілік бағдарлардың өзгеруімен сипатталады, онда дәстүрлі әйелдік және дәстүрлі еркектік әлеуметтік рөлдер арасындағы шекаралар өзгереді. Қалқанның еркектері мен әйелдерінің қоғамдық ортадағы рөлдері бүгінде айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда. Гендерлік стереотиптер мен гендерлік рөлдер туралы идеялар тек жыныстық қатынас стилін, отбасылық және кәсіби рөлдерді ғана емес, сонымен бірге жалпы өмір салтын да анықтайды. Болашақ ер адамның немесе болашақ әйелдің мәртебесін ре бенк туылған кезде алады, содан кейін гендерлік әлеуметтену процесінде бала белгілі бір гендерлік рөлді орындауға үйренеді.

Қоғамдағы гендерлік стереотиптер және олардың әлеуметтік рөлдерге әсері

Қоғамдағы гендерлік стереотиптер балалардың әлеуметтену процесіне айтарлықтай ықпал етеді және олардың мінез-құлық бағытын көп жағдайда анықтайды. Гендерлік стереотиптер — «ер» және «әйел» ұғымдарына сәйкес мінез-құлық үлгілері мен қасиеттері туралы стандартталған түсініктер жиынтығы. Осындай стереотиптердің бірі — отбасылық және кәсіби рөлдерді жынысқа қарай бөлудің дәстүрлі түсінігі, ол ерлер мен әйелдердің әлеуметтік рөлдік мінез-құлқының стандартты үлгілерін бекітеді.

«Гендерлік рөл» ұғымы «гендерлік әлеуметтену», «гендерлік стереотип» және «гендерлік қатынастар» ұғымдарымен тығыз байланысты. Қолданбалы

психологияда бұл тақырып тұлғааралық және рөлдік қақтығыстарды (мысалы, жұмыс істейтін әйелдің кәсіби және отбасылық рөлдері арасындағы қайшылықтар) түсінуге мүмкіндік береді. Қазіргі қоғамда әйелдерге көбінесе кәсіби емес, отбасылық рөлдер (ана, үй иесі) тән деген көзқарас әлі де сақталған.

Рөлдік теориялар XX ғасырдың бірінші жартысында интеракционистік бағытта қарқынды дамыды. Оның көрнекті өкілдері — И. Гофман, Р. Линтон, Р. Мертон, Т. Сарбин және Р. Ромметвейт. «Рөл» ұғымы алғаш рет 1920–1930 жылдары Дж. Мид пен Р. Линтон еңбектерінде енгізіліп, жеке тұлға мен қоғам арасындағы байланысты сипаттайтын негізгі категорияға айналды. Бұл ұғым белгілі бір әлеуметтік мәртебеге сәйкес мінез-құлықтың мәдени үлгілерін сипаттайды және қоғам белгілеген құндылықтар мен мінез нормаларын қамтиды.

Гендерлік рөлдер адамның жынысына байланысты мінез-құлық пен қарым-қатынастың сыртқы көрінісі ретінде қарастырылады. Әйелдер үшін дәстүрлі түрде басты әлеуметтік рөлдер — отбасы және бала тәрбиесімен байланысты, ал ерлер үшін кәсіби және қоғамдық қызмет басты құндылық ретінде саналады. Ерлер көбіне кәсіби жетістіктерімен, әйелдер отбасылық мәртебесімен (балаларының болуы, отбасындағы рөлі) бағаланады. Халық даналығында да әйелдің өмірлік мақсаты — тұрмысқа шығып, ана болу екені жиі бейнеленеді.

Дәстүрлі түсінік бойынша әйел сезімталдыққа, жанашырлық пен қамқорлыққа ие болуы тиіс, ал ер адам табысқа жету мен материалдық қамтамасыз етуге бағытталған. Мұндай көзқарастардың қалыптасуының бір себебі — жыныстық еңбек бөлінісі. Тарихи тұрғыда әйелдің бала туу қабілетіне байланысты еңбек міндеттері айқындалғанымен, қазіргі қоғамда бұл әлеуметтік қажеттілік әлдеқашан маңызын жоғалтқан. Әйелдер экономикалық және кәсіби салаларда белсенді қызмет атқарып келеді, ал ерлердің дәстүрлі «асыраушы» рөлі де біртіндеп өзгеріске ұшырауда. Соған қарамастан, гендерлік рөлдерге байланысты дәстүрлі стереотиптер қоғамда әлі де кең таралған.

Т. Парсонс пен Р. Бэйлс жыныстардың әлеуметтік рөлдерін құрылымдық-функционалдық тұрғыда талдап, отбасы жүйесіндегі ер мен әйелдің міндеттерін аспаптық және экспрессивті рөлдерге бөлді. Ер адамның аспаптық рөлі — отбасын материалдық тұрғыда қамтамасыз ету мен сыртқы әлеммен байланысты сақтау болса, әйелдің экспрессивті рөлі — бала тәрбиелеу мен эмоциялық үйлесімділікті сақтау болып табылады. Бұл теория өз дәуірінде маңызды үлес қосқанымен, кейін феминистік сын оның негізінде табиғи жыныстық айырмашылықтар емес, әлеуметтік нормалар жатқанын көрсетті. Мұндай дихотомия әйелдер мен ерлердің өзін-өзі дамыту және әлеуетін іске асыру мүмкіндігін шектейді.

Дәстүрлі гендерлік рөлдер тұлғаның өзін-өзі тануы мен әлеуетін жүзеге асыруына кедергі келтіреді. Осыған байланысты С. Бэм ұсынған андрогиния

тұжырымдамасы өзекті бола түсті. Бұл тұжырымдамаға сәйкес, адам өзінің биологиялық жынысына қарамастан, дәстүрлі еркектік және әйелдік қасиеттерді үйлестіре алады. Нәтижесінде гендерлік рөлдердің еркектік, әйелдік және андрогендік модельдері ажыратылады. Бұл идеяны Дж. Плекс әрі қарай дамытып, гендерлік рөлдердің қатаң бөлінуі адамның тұлғалық өсуін тежейтінін атап өтті.

Гендерлік рөлдер трансформациясы және оның қайшылықтары

XXI ғасырдың басынан бастап гендерлік рөлдердің трансформациясы байқалады. Әйелдер кәсіби және қоғамдық өмірге белсенді араласып, ер адамдар да отбасылық істерге көбірек қатыса бастады. Дегенмен, бұл өзгерістер барлық қоғамдарда біркелкі жүріп жатқан жоқ. Көптеген зерттеулер көрсеткендей, отбасындағы рөлдік теңдік қағидаты жарияланғанымен, іс жүзінде әйелдер тұрмыстық және эмоционалдық еңбектің басым бөлігін атқарады. Бұл — «екінші ауысым» феномені деп аталады. Яғни әйел жұмыс орнында да, үйде де жауапкершілік жүгін көбірек көтереді. Ал ерлердің эмоцияны білдіруі, бала тәрбиесіне қатысуы немесе тұрмыстық міндет атқаруы кей жағдайда қоғам тарапынан теріс қабылданады. Мұның барлығы дәстүрлі гендерлік стереотиптердің әлі де үстем екенін дәлелдейді.

Гендерлік стереотиптердің отбасылық қатынастарға кері әсері

Гендерлік стереотиптер отбасы мүшелерінің қарым-қатынасына, шешім қабылдау үрдісіне және эмоционалдық климатқа әсер етеді. Біріншіден, рөлдік теңсіздік отбасы ішінде өзара құрмет пен серіктестікке нұқсан келтіреді. Әйелге тұрмыстық міндеттерді толық жүктеу немесе ер адамның қаржылық жауапкершілігін асыра дәріптеу отбасылық жанжалдарға жол ашады.

Екіншіден, стереотиптік қысым жеке тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруына кедергі болады. Әйел мансап пен аналық рөл арасында, ер адам кәсіби табыс пен эмоционалды қолдау көрсету арасында тепе-теңдік таба алмай қиналады. Үшіншіден, құндылықтар дағдарысы — жастардың отбасын құруға деген көзқарасын өзгертеді. Заманауи жастар дәстүрлі үлгідегі некеден гөрі еркін қарым-қатынастарды немесе экономикалық тәуелсіздікті артық көреді. Бұл үрдіс қоғамдағы отбасылық тұрақтылық пен демографиялық ахуалға әсер етеді.

Қазіргі замандағы отбасылық құндылықтар дағдарысы гендерлік рөлдердің өзгерісімен және стереотиптердің жаңғыруымен тығыз байланысты. Тең серіктестік пен өзара құрмет қағидатына негізделген отбасылық қатынастарды қалыптастыру — әлеуметтік тұрақтылықтың маңызды шарты. Гендерлік рөлдердің теңгерімді үлгісін қалыптастыру үшін білім беру, бұқаралық ақпарат құралдары және мәдени саясат аясында гендерлік сананы жаңарту қажет. Тек осылай болғанда ғана қоғамда отбасылық құндылықтардың заманауи, икемді және гуманистік үлгісі орнығады.

Қорытындылай келе, гендерлік рөлдер мен стереотиптер — тарихи қалыптасқан, бірақ қазіргі әлеуметтік шындықта өзгеріске ұшырап жатқан құбылыстар. Қоғам дамыған сайын гендерлік рөлдердің икемділігі мен теңдігіне бағытталған жаңа мәдени модельдер қалыптасуда, бұл жеке тұлғаның еркін дамуына және әлеуметтік әділеттілікке жол ашады.

Қаржыландыру

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылды және «Қазақстанның оңтүстік өңірлері тұрғындарының гендерлік рөлдердің қалыптасуына мәдени құндылықтардың ықпалы: дәстүрлі және инновациялық көзқарастар» ғылыми жобасы аясында дайындалды. Грант AP26101317.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бэм С. Л. Гендерная психология. — Санкт-Петербург: Питер, 2004. — 320 б.
2. Парсонс Т., Бэйлс Р. Семья: социальная система. — Москва: Аспект Пресс, 2000. — 288 б.
3. Mead G. H. Mind, Self and Society. — Chicago: University of Chicago Press, 1934. — 400 p.
4. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни. — Москва: Канон, 2000. — 312 б.
5. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. — Москва: АСТ, 2006. — 873 б.
6. Линтон Р. Статус и роль. // Социологические исследования. — 1997. — № 5. — С. 3–12.
7. Тұрғынбаева Г. Гендерлік қатынастардың әлеуметтік-психологиялық аспектілері. — Алматы: Қазақ университеті, 2016. — 156 б.
8. Исакова З. Гендерлік рөлдер мен отбасылық құндылықтардың трансформациясы. // Қазақстан жоғары мектебі. — 2021. — № 2. — 45–52 бб.
9. Бурибаева А. Қазіргі қазақ қоғамындағы гендерлік стереотиптер: әлеуметтік талдау. — Алматы: Раритет, 2019. — 180 б.

ГЕНДЕРНЫЕ РОЛИ И СТЕРЕОТИПЫ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Сыздыкова Макпал Бархияевна

В данной статье рассматривается влияние гендерных ролей и стереотипов на систему семейных ценностей в современном обществе. В ходе исследования анализируются историческое формирование гендерных ролей, их связь с социальными и культурными факторами, а также причины кризиса традиционных ролей. Автор раскрывает воздействие гендерных стереотипов на процесс социализации личности, профессиональную и семейную самореализацию мужчин и женщин. Кроме того, подчёркивается, что социокультурные изменения конца XX — начала XXI века привели к пересмотру гендерной стратификации. Анализ проводится на основе структурно-функциональной модели Т. Парсонса и Р. Бэйлса, концепции андрогинии С. Бэм и теорий социальной адаптации гендерных ролей. По результатам исследования выявлено ограничивающее влияние традиционных гендерных ролей и их воздействие на кризис семейных ценностей.

Ключевые слова: гендер, гендерные роли, стереотипы, семейные ценности, социализация, андрогиния, гендерная стратификация.

GENDER ROLES AND STEREOTYPES IN THE CONTEXT OF THE CRISIS OF FAMILY VALUES

Сыздыкова Макпал Бархияевна

This article examines the impact of gender roles and stereotypes on the system of family values in contemporary society. The study analyzes the historical development of gender roles, their connection with social and cultural factors, as well as the causes behind the crisis of traditional roles. The author identifies how gender stereotypes influence the socialization process and the professional and family self-realization of men and women. Furthermore, it is noted that the socio-cultural transformations of the late 20th and early 21st centuries have prompted a reconsideration of gender stratification. The analysis is based on the structural-functional model proposed by T. Parsons and R. Bales, S. Bem's concept of androgyny, and theories of gender role social adaptation. The study reveals the restrictive nature of traditional gender roles and their contribution to the crisis of family values.

Keywords: gender, gender roles, stereotypes, family values, socialization, androgyny, gender stratification.

REFERENCES

1. Bem S. L. *Gender Psychology*. — St. Petersburg: Piter, 2004. — 320 p.
2. Parsons T., Bales R. *Family: A Social System*. — Moscow: Aspekt Press, 2000. — 288 p.
3. Mead G. H. *Mind, Self and Society*. — Chicago: University of Chicago Press, 1934. — 400 p.
4. Goffman E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. — Moscow: Kanon, 2000. — 312 p.
5. Merton R. *Social Theory and Social Structure*. — Moscow: AST, 2006. — 873 p.
6. Linton R. *Status and Role*. // Sociological Studies. — 1997. — No. 5. — pp. 3–12.
7. Turgynbaeva G. *Socio-Psychological Aspects of Gender Relations*. — Almaty: Kazakh University, 2016. — 156 p.
8. Iskakova Z. *Transformation of Gender Roles and Family Values*. // Kazakhstan Higher School. — 2021. — No. 2. — pp. 45–52.
9. Buribaeva A. *Gender Stereotypes in Contemporary Kazakh Society: A Social Analysis*. — Almaty: Raritet, 2019. — 180 p.